



Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/21, p. 461-478

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12353>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Referees/Hakemler:** Doç. Dr. Vahit GÖKTAŞ –
Yrd. Doç. Dr. Hamide ULUPINAR

This article was checked by iThenticate.

TASAVVUFÎ KAVRAMLAR AÇISINDAN TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE ÇEVRE BİLİNCİ

*Esmâ SAYIN**

ÖZET

Çevre kelimesinin çok geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. Bu bağlamda çevre; bizim etrafımızı kuşatan, canlı-cansız tüm varlıklara verilen addır. Çevre, insanın hem kendisini etkilediği ve hem de kendisinden etkilendiği için sürekli değişime uğrayan canlı bir organizmadır. Bu nedenle çevre kelimesi, sadece doğal çevre ile sınırlandırılmayacak kadar da çeşitlidir. Çevreyi oluşturan her varlık, Allah'ın isim ve sıfatlarının birer aynası olarak kabul edildiği için çevre bilinci önemlidir.

Tasavvuf kültürünün ele aldığı üç önemli konu bulunmaktadır. Bunlar Allah, kâinat ve insandır. Tasavvuf kültürü; Allah, kâinat ve insan arasında bir bütünlük kurar. Bu nedenle tasavvuf, aşkın ve bütünlüğün felsefesidir. İnsan, vahdet-i vücûd ekolüne mensup mutasavvıflar tarafından insan-ı kâmil görüşü bağlamında Allah Teâlâ'nın en yüksek derecede muhatabı ve ilahî isim-sıfatlarının tecellisidir. Bu bağlamda tasavvuf anlayışına göre, çevreyi teşkil eden canlı ve cansız, şuurlu ve şuursuz her varlık, Allah'ın ilahî isim ve sıfatlarının birer aynası olarak kabul edilir.

Çevreyi oluşturan her varlık, Allah'ın ilahî isim-sıfatlarının birer aynası olarak anlaşıldığı için çevre kavramı tasavvufi açıdan çok değerlidir. Bu noktada tasavvufi kavramlar ve anlayış tarzı ile çevre bilinci arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Bu nedenle makalede tasavvufi kavramlar açısından tasavvuf kültüründe çevre bilinci ele alınmaktadır. Sonuç itibarıyla tasavvufi kavramlardan takvâ, vecd, istikâmet, fakr, ittisâl, müşâhede, zühd ve uzlet, hikmet ve muhâsebe ile çevre bilinci arasında önemli bir anlamsal ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Bilinci, Vecd, Zühd ve Uzlet, İttisâl, Hikmet, Müşâhede, Muhâsebe.

* Yrd. Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, El-mek: esmasayin16@gmail.com

ENVIRONMENTAL AWARENESS IN SUFISTIC CULTURE IN TERMS OF SUFISTIC CONCEPTS

ABSTRACT

The word environment has a very wide area of usage. In this sense, environment is the name given to all living and stagnant entities surrounding us. Environment is a living organism that is constantly going through changes as man both affects it and is affected by it. Therefore, the word environment is also too variant to be limited to just the natural environment. Environmental awareness is important because every entity that form the environment is regarded as a mirror of God's names and attributes.

There are three important subjects embraced by the mystic culture. These are Allah, universe and man. Mystic culture establishes integrity between Allah, universe and man. Therefore, mysticism is the philosophy of love and integration. According to the Sufis belonging to the unity of existence school and in the concept of perfect human approach, man is the highest degree addressee of Allah and a manifestation of His divine names and titles. So in this sense, mysticism deems all living and stagnant, conscious and unconscious entities that constitute environment as a mirror of Allah's divine names and titles.

As each entity constituting the environment is deemed to be the mirror and reflection of Allah's divine names and titles, the concept of environment is highly important in mysticism. At this point, it is worth saying that there is an important connection between mystic concepts and approach and environmental awareness. With this in mind, this article is discussing the environmental awareness in mystic culture, from a mystic concepts perspective. There is an important semantic connection between environmental awareness and the mystic concepts of piety, ecstasy, destination, destitution, joining, ability and observation, asceticism and seclusion, wisdom and accounting.

STRUCTURED ABSTRACT

The Topic and Its Purpose

The Sufism culture is based on the integrity of Allah-man and universe words. According to Sufism, every living creature that constitutes the environment is regarded as a mirror of the names and attributes of Allah. (Ergul, 2015: 205).

In the context of sensitivity to the environment, we encounter many examples in mysticism history books and legends. For example, Merkez Efendi's sheikh wants him to pick flowers from the countryside, but he does not comply with this order of his sheikh and comes up empty handed, he cannot want to cut all of them off as he sees them while citing the Allah (Demirci, 2005: 49). All these examples are very important in terms of showing the strong connection of mysticism between the environment and Almighty Allah.

Turkish Studies

1. Environmental Awareness in Sufism Culture

Man reflects the divine names and attributes in proportion to the capacity and brightness of his heart mirror. If man needs to clean both himself and his heart mirror, he must keep the mirror of the universe clean as well. The Sufis believe that everything on the earth, whether they are alive and inanimate, cite Allah with their own body language. As a matter of fact, the sunflower's return to the sun in ecstasy at any time of the day is considered a kind of ontological worship (Yılmaz, 2014: 154).

2. Environmental Awareness in Sufism Culture in Terms of Sufistic Concepts

2.1. Environmental Awareness in Terms of Ecstasy Concept

Since the true ecstasy state is to watch Allah's art and mercy to take lesson in a different spiritual condition that enraptures the man in the feelings of love, admiration and longing, there is a very strong connection between the environmental awareness and the concept of ecstasy.

The man's healthy relationship established with environment will create a strong sense of unity between man-God and the universe. The most powerful effect that sense of completeness creates in the human spirit is the experience of ecstasy. In this context; the ecstasy, because of the love of Allah and sense of pleasure stemming from special spiritual condition experienced at that moment, is defined as a relieve and trance-state of a person, who can observe the manifestation of the names and attributes of Almighty Allah (Yılmaz, 2002: 204). When a person looks at the universe within the environmental consciousness and captures the integrity, he experiences the ecstasy without any external force.

2.2. Environmental Awareness in Terms of Servanthood Concept

The Islamic religion treats the relationship of man with the universe holistically within the framework of the understanding of worship. The man's relationship with environment began with the birth of Islam. In this respect, virtuous behaviors that the man will show in relation to the environment are considered as worship in the Qur'an and sunna of Prophet Muhammad (Bozyigit, 2012: 12). Both in the Qur'an and in the sunna of Prophet Muhammad the man's relationship and connection with environment is handled in a holistic manner as a necessity of unity belief in the frame of worship understanding of Islam (Yaran, 2014: 415).

The person, who can look around to as a mirror of the divine names and attributes, considers the service to the environment and the environment awareness as a form of worship within the understanding of servanthood. For this reason, the development of the environment is accepted as a form of worship in Islam and presented as an important opportunity area in the salvation of the human (Ozdemir, 2016: 141).

2.3. Environmental Awareness in Terms of Asceticism and Reclusion Concepts

The sense of asceticism and reclusion restricts the worldly ambitions and desires of man. It makes him more sensitive against the environment. Thanks to this mode of understanding, the man bases on the producing much more than consuming, minimizing his worldly ambitions and desires. In this context, the sense of asceticism does not mean entirely to abandon the things which give pleasure and enjoyment to man; it means to reduce the desires and not to dive into them and not to put the love only in his own heart (Yılmaz, 2002: 179).

According to Islam's ethical approach related to the environmental, the madness and emotionlessness state seen in human during the production and consumption activities can be prevented through environmental education (Ipek, 2014: 237). According to Sufism, man gets free from the destructive effects of wastage through the sense of asceticism and reclusion. Thanks to asceticism and reclusion, the man can minimize his earthly desires and the heart can be cleared from the ambitions of the world.

2.4. Environmental Awareness in Terms of Fear of God Concept

Through the sense of fear of God concept that contains the meanings of sense of responsibility and conscientiousness, humans develops their environmental awareness (Aktas, 2014: 13). In Sufism culture, it is necessary for the man to establish a sensitive, moderate and balanced relationship with his environment. Because human being will pay the price due to his behaviors towards the environment. He cannot consume and use them as much as he wishes and as he wants (Ozdemir, 2014: 385).

The man develops the sound and impulse of goodness that strengthens the senses of goodness inside him through the 'piousness' that contains the sense of responsibility and obeying orders-avoiding from prohibitions sensitivity (Sayın, 2015: 75). The Qur'an has laid a burden on the man, expressing that human being is the caliph of the earth. As long as humans act by taking this matter into consideration, they will behave smarter and more consciously towards the whole environment (Aktas, 2014: 12).

2.5. Environmental Awareness in Terms of the Conjunction Concept

Through the understanding of the conjunction, man establishes the integrity with the name and attributes of Allah. He cannot separate his dream, his heart and his mind from Allah. Man is not only a living creature who is the absolute ruler of the environment and who uses it as he wants, but also a part of the environment devoted and entrusted to him as a relic with the purpose of use for a temporary period. There is a true unity (tevhid) behind the abundance (kesret). According to Sufism in this sense, According to mysticism in this sense, the whole universe and all humans are like a body (Mevlana, 2000: 287).

2.6. Environmental Awareness in Terms of Poverty Concept

The poverty means to give the things that the person has to anybody else and not to demand the things that are inexistent (Kelâbâzî, 1980: 145). Through the understanding of the poverty, the man will realize that he is not the sole owner and ruler of the universe and also he will understand that the environment is entrusted to him as a relic.

According to the understanding of the poverty, the man sensitively behaves against the environment and knows that it is entrusted to him as a relic since the earth is Allah's work and under Allah's property and saving (Yılmaz, 2002: 178). Through the understanding of poverty, man does not dominate the environment, recognizing the owner of the universe is Almighty Allah; on the contrary, it protects

2.7. Environmental Awareness in Terms of the Witnessing Concept

Through the understanding of witnessing, the man sees that the Lord exists when there is nothing. In other words, the observation means to understand that Almighty Allah is the unique and one and that nothing is available from all eternity other than Allah (Cevziyye, 1979: 64). Thanks to the understanding of witnessing, the man one realizes and observes the manifestations of the divine names and attributes of Almighty Allah. This awareness leads the human to behave more sensitively and consciously towards the environment.

2.8. Environmental Awareness in Terms of the Concept of Wisdom

All of the living creatures in the universe are created in order to reveal the wisdom of Allah and display evidence for his strength and knowledge (Ozdemir, 2016: 138). The person who develops environmental awareness in the concept of wisdom comprehends that all of the livings in the universe are created for an obvious purpose and gives holy meaning to the environment.

The environment which is blessed under the sovereignty of divine power manipulates the thoughts and behaviors of human beings (Aydın, 2009: 62). Within the context of wisdom, nobody is independent from the environment and also the environment is not independent from human beings, either. The logical result of this is the fact that human beings will be harmed, too (Aktas, 2014:14).

2.9 Environmental Awareness in the Concept of Self-Examination

The person who is able to question herself or himself in the concept of self-examination approaches environment with the consignment conscience. Likewise, the most asserted concept in the studies about environmental moral in Islam is consignment. Since human being has blessing of wisdom, everything is consigned to human beings (Evkuran, 2008: 45).

The person questioning herself or himself through the understanding of self-examination can approach the environment with consignment conscience. In this context, the concept of consignment is closely related to responsibility awareness. Responsibility is the fact that human beings should notice that they need to protect nature as much as they need to get benefit from it (Evkuran, 2008: 48).

2.10. Environmental Awareness in the Concept of Uprightness

All of the living and inanimate that we see in the universe are created in a determined order and regularity. Moreover, there is not any creature which does not have any function or role. When the style of Islam approach is considered, it keeps us in the point of community that prefers compromise as a reaction to environment-centered and human-centered attitudes (Ozdemir, 2016: 134). The conscience of community preferring compromise is the result of environmental awareness which is shaped by destination understanding.

Uprightness is fundamentally honest, correct and decisive attitude with the balance of mind and emotions (Ankaravi, 1996: 266). With the help of environmental awareness formed through uprighteness understanding, a person becomes aware of the fact that natural environment is the most beautiful consignment of Allah.

Conclusion

According to Sufism, environmental awareness is important since every entity forming the environment is accepted as a mirror of Allah's all names and adjectives. Also, all of the entities composing the environment are very worthy because they reflect all of the names and adjectives of Allah. In the view of mysticism, human being is in a transaction with other factors in his or her environment and also carries a part from these factors.

In the culture of mysticism, there is a significant connection between the sufistic concepts and environmental awareness. For instance, it is mentioned that there is a relationship between environmental awareness and ecstasy understanding. Since the real ecstasy is to observe the art of Allah in a parable way as a person who loses conscience in the feelings of divine love, admiration and aspiration, there is a strong significant relationship between environmental awareness and ecstasy.

The concept of servitude indicates awareness of peonage and prayers in mysticism. In our context, environmental awareness is a conscience of praying. The most important concept that regulates the relationship of our modern community with environment is asceticism and reclusion. Asceticism and reclusion understanding restricts secular ambitions and desires of human beings. Through this understanding, a human being minimizes secular ambitions.

With the help of devotion understanding consisting of responsibility awareness and moral compass, people improves environmental conscience and feel more responsibility for the environment.

For poverty understanding, human being behaves the environment sensitively and knows the fact that it is consigned to him because the earth is in the possession of Allah. In the mood of observing, human being has more conscience by noticing manifestations of divine names and adjectives in the universe. In the context of wisdom concept, the person developing environmental awareness comprehends that all entities are created for a determined purpose in the universe.

The person who is able to question himself in the understanding of accounting approaches environment with the conscience of consignment. With the destination understanding, the person catching the balance and measure becomes aware of environmental moral's principles.

Keywords: Environmental Awareness, Ecstasy, Asceticism and Seclusion, Conjunction, Wisdom, Witnessing, Self-Examination.

GİRİŞ

Tasavvuf kültürü, Allah-insan ve kâinat kelimelerinin bütünlüğüne dayalıdır. Tasavvufa göre, çevreyi oluşturan her varlık, Allah'ın isim ve sıfatlarının birer aynası olarak kabul edilir. Nitekim sufler insanı, 'âlem-i sağîr'; kâinatı da 'insan-ı kebîr' olarak tarif ederler (Ergül, 2015: 205). Bu manada insan, Allah'ın ilahî isim ve sıfatlarından yansıyan küçük bir âlemi temsil eder.

Tasavvufta çevre bilinci, Allah-insan ve kâinat bütünlüğünü sağladığı için önemlidir. Dolayısıyla çevre; genel olarak 'kişiyi etkileyen dış koşul ve durumların toplamı' (Keleş, 1992: 17) şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın, hayatını devam ettirebilmesi için çevresiyle irtibat halinde olması zorunludur. Çevre kavramını oluşturan unsurlar ise, başta insanlar olmak üzere hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklardır (Ergül, 2015: 207). Öte yandan çevre, bizim etrafımızı kuşatan canlı-cansız tüm varlıklara verilen addır (Kılıç, 2014: 415).

Bir başka ifadeyle de çevre deyince bundan bireyin doğumundan ölümüne kadar tepkide bulunduğu uyaranların tümünü anlamak gerekir. Hava ve besinlerden, sosyal ve duygusal iklime, aileden topluma ve kişinin iletişimde bulunduğu her şey çevre kelimesinin kapsamına girer. Böylece çevre etkileri, doğumdan önce kişi üzerinde kendisini göstermeye başlar (Dönmezer, 1982: 57).

Çevreye karşı İslam'ın ahlakî tutumu, İslam dininin sadece bir dizi inanç veya dogmadan oluşan bir din olmadığı gerçeğini ortaya koymuştur. Çünkü İslam, bir hayat biçimidir. Bu noktada dinî emirler ve dinin ahlakî tutumu, genel İslami ahlak tarzının parçalarını oluşturmaktadır (İzzeddin, 2012: 326).

1. Tasavvuf Kültüründe Çevre Bilinci

Tasavvuf düşüncesinde insan, çevresindeki unsurlarla alış veriş içerisinde olmakla birlikte, aynı zamanda onlardan birer parça da barındırır. Hatta kâinattaki bütün elementlerin, insan bünyesinde de bulunduğu kabul edilir.

İnsan, kalp aynasının kapasitesi ve parlaklığı oranında ilahî isim ve sıfatları yansıtır. İnsanın nasıl hem kendisini hem de kalp aynasını temizlemesi gerekiyorsa, aynı şekilde kâinat aynasını da temiz tutması gerekir. Sûfîler, yerde canlı ve cansız ne varsa hepsinin kendi lisan-ı halleriyle Allah'ı zikrettiğine inanırlar. Nitekim bu noktada ayçiçeğinin günün her saatinde güneşe âşık dönüşü bir nevi onun ontolojik ibadeti sayılır (Yılmaz, 2014: 154).

Çevreye duyarlılık bağlamında tasavvuf tarihi kitaplarında pek çok örnekle karşılaşırız. Örneğin Merkez Efendi, şeyhinin ‘kırdan çiçek toplayın getirin’ emrine eli boş döner ve hepsini zikreder gördüğü için koparmaya kıyamaz. Merkez Efendinin menkıbesine benzer bir diğer menkıbe, bu kez Eşrefoğlu Rûmî için anlatılır. (Demirci, 2005: 49). Bütün bu örnekler, tasavvufun çevre ile Allah Teâlâ arasındaki güçlü bağı göstermesi açısından çok önemlidir. Çevreyi oluşturan bütün varlıklar, Allah’ın isim ve sıfatlarını yansıtmaları açısından çok değerlidir.

Çevreyi oluşturan tüm varlıklar, çok değerli olduğu için çevrenin korunması son derece önemlidir. Bu noktada çevrenin ve doğal kaynakların bozulmasının temel sorumlusu, insandır. Dolayısıyla çevre; su, toprak ve havanın yanında en temel korunması gereken kaynaktır (İpek, 2014: 235). Kirlenme, yeniden kullanılmayacak hale dönüştürülmeyen ve kısa vadede elden çıkartılamayan atık oluşturma ve yerine yenisi konulamayan kaynakların tüketimidir (Erkan, 2002: 140).

2. Tasavvufi Kavramlar Açısından Tasavvuf Kültüründe Çevre Bilinci

2.1. Vecd Kavramı Açısından Çevre Bilinci

Vecd, kasit ve zorlama olmaksızın insanın kalbine etki eden ve onu kendinden geçiren manevi bir haldir. Bu nedenle vecd, kulun iradesinin etkisi olmaksızın Allah’tan gelen bir lütuf ve ikramdır (Kuşeyrî, 2003: 156). Aynı zamanda vecd, özlem ve şevk sebebiyle insanın ruhunda meydana gelen bir alevdir. İçine vecd ateşi düşen bir kimsenin vücudu sevincinden veya üzüntüsünden titremeye başlar (Kelâbâzî, 1980: 67).

Hakiki vecd; aşk, hayranlık ve özlem duyguları içerisinde insanı kendinden geçiren bir hal olarak Allah’ın sanatını, kudretini, rahmetini ve lütfunu ibretle seyretmek olduğu için çevre bilinciyle vecd kavramı arasında çok güçlü bir bağ bulunur. İnsan yaşantısı gereği çevreyle iç içedir. Çevre, başta insan olmak üzere tüm canlılar için yaşam alanıdır. İnsan, içinde yaşadığı çevreden hem etkilenmekte hem de o çevreyi etkilemektedir. İnsanın çevresiyle kurduğu sağlıklı bir ilişki, olumlu etkileme ve etkilenmeyi beraberinde getireceği gibi sağlıksız bir ilişki de bunun tersi bir duruma neden olur (Kula, 2000: 6).

İnsanın çevreyle kurduğu sağlıklı ilişki, insanla-Allah ve kâinat arasında güçlü bir bütünlük duygusu meydana getirecektir. Bütünlük duygusunun insan ruhunda meydana getirdiği en güçlü etki ise, vecd tecrübesidir. Bu bağlamda vecd, Allah Teâlâ’nın isim-sıfatlarının tecellisini müşahade edebilen kimsenin muhabbet sonucu, içinin ferahlaması ve o halin verdiği zevk ile kendinden geçmesidir.

Hakikî vecd, aşırı derecedeki Allah sevgisinden, irade sağlamlığından ve Allah aşkından meydana gelir. Bu tür vecd halinde zorlama yoktur ve bu hal, her an kendini gösterebilir (Yılmaz, 2002: 204). İnsan, çevre bilinci içerisinde kâinata baktığında ve bütünlüğü yakaladığında dışarıdan bir zorlama olmaksızın vecd tecrübesini yaşar.

Vecd duygusunu yaşamak için kâinatı Allah’ın isim-sıfatlarının bir tecellisi olarak görmek gerekir. Bunun için de insan, tabiatı fethetme duygusundan vazgeçmelidir. Çevre bilinci sayesinde Allah’ın isim ve sıfatlarını kâinatın içerisinde yaşayan bir kişi, vecd kaynaklı aşk duygusunu daha derinden hisseder. Böylesi bir aşk, insanı daha yüce bir varlık haline getirir. Böylece insan, varlık dünyasında meydana gelen her şeyin Allah’ın fiilinin tecellisi olduğunu anlayarak her durumda sükûnetini korur (Saruhan, 2013: 98).

Vecd, aslında bir yüceltme ve saygı duygusuyla gönülden taşan hayranlıktır. Zira yüceltme ve saygıyla iç içe olmayan bütün sevgiler, sevgiliden uzaklaşmaya sebeptir (Cevziyye, 1979: 60). Bu noktada çevre bilinci, vecd kaynaklı hayranlık, coşku ve heyecana dönüşür.

2.2. Ubûdiyyet Kavramı Açısından Çevre Bilinci

İslâm dini, insanın âlemlerle olan ilişkisini ibadet anlayışı çerçevesinde bütünsel olarak ele alır. İnsanın çevresiyle ilişkisi, İslâm'ın doğuşuyla birlikte başlamıştır. Bu bakımdan Kur'an'da ve Hz. Peygamberin sünnetinde insanın çevresi ile ilişkisi konusunda göstereceği erdemli davranışlar ibadet sayılmıştır (Bozyiğit, 2012: 12). Hem Kur'an'da hem de sünnette insanın çevresi ile olan ilişkisi ve irtibatı, İslâm'ın ibadet anlayışı çerçevesinde tevhit inancının gereği olarak ve bütünsel bir tarzda ele alınmaktadır (Yaran, 2014: 415).

Ubûdiyyet kavramı, tasavvufta kulluk ve ibadet bilincinin kapsamını belirlemektedir. Konumuz bağlamında çevre bilinci, bir ibadet bilincidir. Bu bağlamda ubûdiyyet anlamında güçlü olan kullar, Allah'ı sevme hususunda da çok güçlüdürler (Muhâsibî, 1970: 223). Çevre bilinci ise, Allah'ı ve O'nun tecellilerini ibadet bilinci içerisinde sevmeyi gerektirir. Nefsine değil Rabbine kul olan bir kişi, kulluğun zevkine, nefsinin ve Rabbini tanımakla erişebilir (Tûsî, 2001: 63).

Bu hayatta insan için en güzel onur, kul olmaktır. Allah'ın huzurunda eğilip, kulluğun sadece O'na layık olması gerektiğini bilenler, başkalarının önünde eğilmezler (Bayrakdar, 1987: 86). Başka varlıklar karşısında eğilmeyen ve çevreye ilahî isim ve sıfatların aynası olarak bakabilen insan, çevreye hizmeti ve çevre bilincini ubûdiyyet anlayışı içerisinde bir ibadet olarak değerlendirir. Bu nedenle çevreyi imar, İslâm'da bir ibadet olarak kabul edilmekte ve insanın kurtuluşunda önemli bir imkân alanı olarak sunulmaktadır (Özdemir, 2016: 141).

İbadet, Allah'a saygı ve sevgi göstermek; korku ve ümit beslemek; varlığı sonsuz, kudret ve yüceliği her yerde bilinen, zahiri sebeplerin üstünde dilediği tasarruf kudretine sahip olan Zât'a karşı gösterilen tevazu, saygı ve itaatın en yükseğidir (Akyüz, 1995: 56). Çevre bilincine ubûdiyyet anlayışı içerisinde yaklaşan sûfiler, çevrenin sömürülmesine izin vermez. Bu bağlamda İslâm ne imar etme vurgusuyla çevre karşısında insanın aciziyetine geçit vermekte; ne de ubudiyet vurgusuyla insanın tahakkümü karşısında çevrenin sömürülmesine izin vermektedir. Çevreyle ilişkiyi ölçü, denge ve saygı temelli bir zeminde tutmaktadır (Özdemir, 2016: 142).

Ubûdiyyet anlayışı içerisinde çevre bilincini ele alan Hz. Peygamber, çevreyi ilgilendiren her konuda müslümanları bilgilendirmekte ve onları uyarmaktadır. Hz. Peygamber; suların kullanımından tutun, evlerin ve yolların nasıl yapılması gerektiğine, Medine'nin çevresinde avlanmanın, ağaç kesmenin, ot biçmenin yasaklanmasına kadar, ekolojik dengeyle alakalı olarak birçok konuda uygulamalar getirmiştir (Jamil, 1999: 67). Bu uygulamalar, çevre bilincinin ubûdiyyet anlayışıyla güçlü bir bağ kurduğunu ve çevre bilincinin bir ibadet anlayışı olduğunu kanıtlamaktadır.

2.3. Zühd ve Uzlet Kavramları Açısından Çevre Bilinci

İnsanoğlu pozitivist bakış açısıyla hayatın merkezine kendini koyar ve çevresini de buna göre şekillendirir. Bu husus canlı ve cansız varlıkların tümünün adeta sömürülmesini beraberinde getirir. Bu durum doğal kaynaklar, hayvanlar, bitkiler vs. doğal çevreyle ilgili pek çok sorunun kaynağını teşkil eder (Aydın, 2009: 103).

Gerçekten çevre konusu günümüzün en önemli sorunlarından birisidir. Dolayısıyla daha az üretip daha çok tüketmeyi amaç edinmiş, yedikleri şeyin atık ve artıklarını depolamaya dahi yer bulamayan günümüz modern toplumu bu bakımdan önemli sorunlar yaşayacaktır (Yılmaz, 2014: 154).

Günümüz modern toplumunun çevreyle ilişkilerini düzenleyen en önemli anlayış tarzlarından bir tanesi, zühd ve uzlet anlayışıdır. Çünkü zühd ve uzlet, insanların arasına çok fazla karışmamak, onlardan ayrı yaşamak, Allah Teâlâ ile yalnız ve baş başa kalarak inzivaya çekilmektir (Uludağ, 1999: 543). Aynı zamanda zühd ve uzlet, dünyaya karşı isteksiz olmak ve dünyaya dair

istekleri en aza indirmektir. Bu manada o, kalbi hırslardan temizleyerek; elleri mal ve mülkten kurtarmaktır (Kuşeyrî, 2003: 216).

Zühd ve uzlet anlayışı, insanın dünyevi hırs ve arzularını sınırlar. Onu çevreye karşı daha duyarlı bir hale getirir. Bu anlayış tarzı sayesinde insan, dünyaya ait hırslarını en aza indirerek tükenmekten çok üretmeyi esas alır. Bu bağlamda zühd, haz ve lezzet veren şeyleri büsbütün terk etmek değil; o arzuları azaltmak ve onların içine dalmamak, sevgisini gönle koymamaktır (Yılmaz, 2002: 179).

İslam'ın çevre anlayışına göre, insanlardaki bu üretim-tüketim esnasındaki çılgınlık ve vurdumduymazlığın önüne çevre eğitimi yoluyla insanların yapısına bir şuur halinde işlenmesi, çevresel ahlâk şeklinde benimsetilmesi ile geçilebilir (İpek, 2014: 237).

Çevre sorunlarının pek çoğu israfla bağlantılıdır ve bu sorunların çözümüne katkıda bulunabilecek öncelikli ve kolay şeylerden biri, israftan kaçınmak ve tasarruf anlayışını sadece kendi ekonomimiz açısından değil, çevre açısından da geliştirmektir (Yaran, 2008: 128).

Tasavvufa göre insan, israfın yıkıcı etkilerinden zühd ve uzlet anlayışı sayesinde kurtulabilir. Çünkü zühd ve uzlet anlayışı sayesinde insan, dünyaya dair istekleri en aza indirebilir ve kalp, dünya hırslarından temizlenebilir. Böylece insan, tüketim çılgınlığından ve buna bağlı olarak çevre üzerindeki israfından kurtulabilir.

İnsanda ilahi isim ve sıfatların yansıdığı mekân, kalptir. Bu nedenle kalp, çoğunlukla bir aynaya benzetilir. Bu bakımdan kalp, her türlü pislikten arınmış, tertemiz olmalı ki ilâhî sırları görebilsin ve onları yansıtabilsin. Dolayısıyla kalp için zühd ve uzlet, manevî yenilenmeye eşdeğer görülür (Meyerovitch, 2004: 61).

Zühd ve uzlet sayesinde kalp, manevî anlamda yenilenir. Çünkü kalp, dünya hırslarıyla kendini yormaz; çevre bilinci açısından da insan, tüketim çılgınlığından kaynaklanan çevre üzerindeki israfından kurtulur.

Çevre problemlerinin en önemlilerinden birisi de, çevredeki kaynakların sorumsuzca tüketilmesidir. İnsanların savaşa giderken dahi ağaçları kesmekten, hurma ağaçlarını yakmaktan hadislerle men edilmiş olmaları, Hz. Peygamber'in ekolojik dengenin korunması konusundaki hassasiyetini göstermektedir (Akyüz, 2014: 56).

Doğal kaynakların aşırı derecede kullanılması ve bu hususta israf boyutuna kadar gidilmesi insanları sıkıntıya düşürecektir. Günümüz modern toplumlarının en önemli özelliklerinden birisi de tabii kaynakları, hiç bitmeyecekmiş gibi düşünceyle kullanmalarıdır (Aktaş, 2014: 13). Bu bağlamda zühd ve uzlet anlayışı, insanın içindeki dünyevî hırsları en aza indirerek onun çevresel kaynakları hiç bitmeyecekmiş gibi kullanmasına engel olacaktır.

2.4. Takvâ Kavramı Açısından Çevre Bilinci

Sorumluluk bilinci ve sevgi hissine dayanan itaat duygusu, kulluk bilincini oluşturur. İnsan takvâ sayesinde Allah Teâlâ'yı o kadar çok sever ki, O'nun sevgisini kaybetmekten korkar. İnsanın bu korkusu, onu Rabbine daha çok bağlar; onun sevgisini ve sorumluluk bilincini daha da artırır. İşte takvâ, budur (Sayın, 2015: 72). Bundan dolayı takvâ anlayışının içerisinde ifade edilen korku, hassas bir sorumluluk bilinci ve çok derin bir sevgi hissinden meydana gelen korkudur (Hökelekli, 1998: 108).

İnsan, bütün davranışlarını bir sorgu sürecinden geçirerek sorumluluk bilinci ile yerine getirir. Böylece ibadet, hem sorumluluk bilincinin bir sonucu; hem de bunun özümseme içselleşmesinin bir sebebi olarak görülür (Hökelekli, 2010: 77). Bu noktada takvâ, ibadetlerin etkilerinden en önemlisi olan sorumluluk bilincinin ve vicdanlı olmanın sebebidir.

Sorumluluk bilinci ve vicdanlı olmanın anlamlarını içerisinde barındıran takvâ anlayışı sayesinde insanlar, çevre bilincini geliştirir. Takvâ anlayışıyla çevre bilincini geliştiren insanlar, çevreye karşı kendilerini daha sorumlu hissederler. Bu bağlamda insanlar yaşadıkları yerlerde hayvanların yaşam alanları için de tedbir almalı, ekim-dikim alanlarını düşünmeli, ağaca ormana ehemmiyet vermelidir (Aktaş, 2014: 13).

Sorumluluk bilincinin ve vicdanlı olmanın ana merkezi olan takvâ, kendi içerisinde birtakım manalar ifade eder. Takvânın en üst derecesi, Allah dışındaki her düşünce ve duygudan (mâsivâullah) temizlenmektir (Ankaravî, 1996: 243).

Takvâ anlayışı sayesinde çevreye karşı kendisini sorumlu hisseden insanlar, çevreye karşı duyarlı ve dengeli davranırlar. İslâm ahlakına göre evren, aynı zamanda ‘amaçlı’ olarak yaratılmıştır (İpek, 2014: 235). Tasavvuf kültüründe insanın çevresiyle duyarlı, ölçülü, dengeli bir ilişki kurması gerekmektedir. Zira insan, çevreye karşı davranışından dolayı da hesaba çekilecektir. İsteddiği kadar ve istediği şekilde onları tüketemez ve kullanıp atamaz. Belki şükürünü yerine getirebileceği kadar yiyebilir ve onu tüketebilir (Özdemir, 2014: 385).

Eğer bir hususun haramlığı veya helalliyi konusunda kişi, şüpheye sahipse kalbindeki duyguların değerler sistemi olan ‘vicdanına’ danışır (Ankaravî, 1996: 244). Allah’ın emir ve yasakları hususunda sınırları önemsemeyerek aşma, ya da onların zıtlarına yönelme dürtüsüne karşı koyma yeteneğine, ‘takvâ’ denir (Dihlevî, 1985: 265). İnsan ruhunda onu sürekli iyiliklere sevk eden bir iyilik dürtüsü vardır ki, bu dürtü insanı sürekli iyiliklere yönlendirir ve onu kötülüklerden uzak kılar.

Bu dürtü, kötülüklerin karanlığını ve iyiliklerin güzelliğini insana fısıldar. İnsan içindeki iyilikleri güçlendiren bu sesi; sorumluluk bilinci, emirlere uyma-yasaklardan kaçınma duyarlılığını içeren ‘takvâ’ sayesinde geliştirir (Sayın, 2015: 75).

Takvâ, Allah’tan gelen bir nur ile O’nun sevabını ümit ederek O’na itaat etmek olduğu için, insana hem vicdan merkezli bir bakış açısı, hem de sorumluluk bilinci kazandırır (Muhâsibî, 1970: 65). Kur’an inananlara, her şeyin bir ölçüye göre yaratıldığını ve dengenin bozulmaması gerektiğini vurgularken, müslümanlara yalnız Allah’a değil, aynı zamanda içerisinde yaşadığı topluma ve fizikî çevreye karşı da sorumluluk yüklemiştir (Yörük, 2016: 364).

Kur’ân, insanların yeryüzünün halifesi olduğunu ifade etmekle onlara sorumluluk yüklemiştir. İnsanlar, bu noktadan hareket ettiği müddetçe tüm çevreye karşı daha akıllı ve daha bilinçli bir şekilde davranacaktır (Aktaş, 2014: 12). Tasavvuf, takvâ anlayışı içerisinde insanlara çevreyle ilgili bir takım sorumluluklar yükleyecek ve onların çevreye karşı vicdanî sınırlar içerisinde davranmasını öğörecektir.

2.5. İttisâl Kavramı Açısından Çevre Bilinci

İttisâl, kulun kalbiyle Allah’tan başka her şeyden ayrılması, kalbinde Allah Teâlâ’dan başka bir varlığı görmemesi ve O’ndan başkasından bir şey dilememesidir. Yani ittisâl, kulun Yaraticısından başka bir varlığı görmemesi ve Allah Teâlâ’dan başkasına ait olan hayalin kalbinden geçmemesidir (Kelâbâzî, 1980: 64).

İttisâl anlayışı vasıtasıyla insan, Allah'ın isim ve sıfatlarıyla bütünlük kurar. O'ndan hayalini, kalbini ve zihnini ayıramaz. İnsan, çevrenin mutlak hâkimi ve onu istediği gibi kullanan bir varlık değil, emaneten ve geçici bir süre için kullanımına tahsis edilmiş çevrenin bir parçasıdır. Zira kesret (görünen çokluk) arkasında hakiki bir birlik (tevhid) vardır. Bu manada tasavvufi anlayışa göre, bütün âlem ve bütün insanlar bir beden gibidir (Mevlânâ, 2003: 287).

İnsanın ittisâl anlayışı vasıtasıyla Rabbiyle kurduğu güçlü bağ ve bütünlük, onun sadece Rabbine odaklanmasına ve yönelmesine neden olur. İttisâl vasıtasıyla insan, sadece Rabbini diler; tüm samimiyeti ve içtenliğiyle O'na yönelir. Böylece insan, ittisâl anlayışı nedeniyle Allah Teâlâ'dan başka bir varlığı görmez olur.

Kaynağını Kur'ân'dan alan İslam tasavvufunda da birlik (tevhid) anlayışı, âlemde canlı-cansız kategorisine karşı çıkar. En küçüğünden en büyüğüne kadar her şey, canlı ve bilinçli olarak kabul edilir (Yücer, 2012: 329). Sûfilere göre 'var olma' kavramı, Cenâb-ı Hak'dan başka hiçbir şeye yüklenemez. Gerçek varlık, sadece Allah Teâlâ'ya aittir. Âlemde müşâhede ettiğimiz her şey, ilâhî varlığın tecellisinden ibarettir (Özdemir, 2014: 382).

2.6. Fakr Kavramı Açısından Çevre Bilinci

Fakr, elde olanı başkasına vermek ve olmayanı da talep etmemektir (Kelâbâzî, 1980: 145). Fakr anlayışı sayesinde insan, kâinatın sahibinin ve hükmedicisinin kendisi olmadığını fark edecek ve çevrenin kendisine emanet olarak verildiğini anlayacaktır. Bu bağlamda fakr anlayışı içerisinde çevre bilinci ile emanet bilinci arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette Allah, hem kendi varlığıyla hem de insanın varlığıyla ilişkili olarak çevreye dikkat çekmektedir. 'Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın Zatı oradadır.' (Bakara, 2/115) ayetindeki, doğu ve batı kelimelerinden maksat, yeryüzünün tamamı, hatta yeryüzüyle birlikte orada bulunan bütün varlıklardır. Dolayısıyla yeryüzü Allah'ın eseri, mülkü ve tasarrufu konumundadır. Bu ayetten anlaşıldığına göre çevredeki her varlık, Allah'ın varlığıyla ilişkilendirilmektedir (Kurtubî, 2006: 324).

Fakr anlayışına göre yeryüzü Allah'ın eseri, mülkü ve tasarrufu altında olduğu için insan, çevreye karşı duyarlı davranır ve onun kendisine emanet edildiğini bilir. Bu bağlamda fakr, kulun kendinde bir varlık görmemesi, şahsının, amelinin, halinin ve makamının Allah'ın lütfu olduğunu kabul etmesidir. Bütün ruhunu Allah sevgisi kaplayıp Allah'tan başka hiçbir şeye meyil ve muhabbeti kalmayınca kişi, fakra ermiş sayılır (Yılmaz, 2002: 178).

Fakr anlayışı sayesinde insan, kâinatın sahibinin Rab Teâlâ olduğunu fark ederek çevreye hükmetmez; aksine onu emanet bilinciyle korur ve güzelleştirir. Bu anlamda tabiatı emanet olarak algılayan birey, tabiata hükmetme ve onu ele geçirme yerine kendisinin onun mutlak sahibi olmadığını farkına varacak ve bu sorumluluk bilinciyle hareket edecektir (Yaran, 2008: 127).

2.7. Müşâhede Kavramı Açısından Çevre Bilinci

Müşâhede, Allah Teâlâ'yı anlayıp bilerek O'ndan başka hiçbir şey görmemektir. Yani o, inanç ve bilgi yönünden birliğe yönelip, bu tevhit ile Hakk'a kavuşmaktır. Müşâhede, Allah Teâlâ'nın kalpte hazır olmasıdır (Yılmaz, 2002: 223). Böylece müşâhedeyle insanın kalbinde Allah Teâlâ, her an vardır ve insan, O'nu gözler.

Müşâhede anlayışı vasıtasıyla insan, hiçbir şey yok iken Rabbi'nin var olduğunu görür. Yani o, Allah Teâlâ'nın eşsiz ve tek olduğunu; ezelden kendisinden başka asla hiçbir şeyin mevcut olmadığını görmektir (Cevziyye, 1979: 64). Böylece insan, müşâhede hali nedeniyle kâinatta ilâhî isim-sıfatların tecellilerini fark ederek çevreye karşı daha duyarlı ve bilinçli olur. Bu bağlamda

tasavvuf anlayışına göre, ister canlı ister cansız olsun, çevreyi teşkil eden her varlık, Allah'ın isim ve sıfatlarının birer aynası olarak kabul edilir (Ergül, 2015: 206).

Müşâhede halini yaşayan Bîşr-i Hafî, hep yalın ayak dolaştığı için kendisine 'yalın ayaklı' manasına gelen 'hafî' denilmiştir. Niçin 'yalın ayak'la dolaştığı sorulduğunda, 'Yeryüzü O'nun sevgisidir. Ayakkabıyı vasıta olarak gördüğümünden, yeryüzüne vasıtalı basmayı uygun görmüyorum' demiştir (Hucvîrî, 1996: 203). Bîşr-i Hafî, müşâhede hali nedeniyle, Allah'ın sevgisi olarak gördüğü yeryüzü ile yabancı bir madde vasıtasıyla değil de, doğrudan kendi unsuru olan ayağı ile buluşmak istemektedir.

Rabbini müşâhede yoluyla tanıyan insan, ruhsal bütünlüğü yakalar. Gerçekten de her iş ve olayda Allah'ın eserini görme hali olan müşâhede, ancak bu ruh bütünlüğü gerçekleştirilebildiği zaman yapılabilir. Ruhun birlik ve bütünlüğünü gerektiren bu müşâhede hali, birleştirici ve bütünleştiricidir (Meyerovitch, 2004: 65).

Bu durumda bulunan bir kimse, Allah'ın kendisini her an gördüğünü düşünerek hareket ettiğinden, 'sanat-ı ilâhiye' ve 'esmâ-i ilâhiye'yi ifade eden çevreye zarar vermesi ve tahrif etmesi düşünülmeyişi gibi, bilakis onu koruması gerekir (Ergül, 2015: 212). Müşâhede anlayışı sayesinde insan, Allah Teâlâ'nın ilâhi isim ve sıfatlarındaki tecellileri fark eder ve seyreder. Bu farkındalık, insanı çevreye karşı daha hassas ve bilinçli davranmaya yönlendirir.

2.8. Hikmet Kavramı Açısından Çevre Bilinci

Hikmet, Allah'ın varlığı yaratmadaki sebebi bilmektir. Ayrıca hikmet, insanın yaratılmış olduğu tabiata uygun yaşamasıdır (Saruhan, 2013: 97). Kâinattaki bütün varlıklar, Allah Teâlâ'nın hikmetini açığa çıkartmak, O'nun kudret ve ilmine delil teşkil etmek maksadıyla yaratılmışlardır. Hikmet kelimesi, genellikle insanın çevreyle ilişkisinde çevrenin, belli bir amaçla yaratılması bağlamında dile gelmektedir (Özdemir, 2016: 138).

Hikmetin tecellisiyle insan, Allah'ın eşyadaki hikmete dair bilgisini kendisine ikram ettiği ve eşyayı yerli yerine koyma gücü verdiği bir kimsedir. Artık o, ilim veya davranış olarak, eşyanın sınır ve makamlarını aşmaz (Kâşânî, 1992: 377).

Hikmet kavramı bağlamında çevre bilincini geliştiren insan, kâinattaki bütün varlıkların belli bir amaç dâhilinde yaratıldığını anlar ve çevreye kutsal bir anlam yükler. Bu şekilde anlaşılabilir insan-çevre etkileşimi, klasik geleneklerde ve dinlerde, çevreye kutsal bir boyut kazandırarak insanın ilişki tarzında belirleyici bir unsur olarak yer edinmesine olanak sağlar. İlâhi gücün egemenliği altında kutsallaşan çevre, insanın düşüncesine ve hareketlerine yön vermektedir (Aydın, 2009: 62).

İslam'ın hikmet anlayışının aslına döndüğümüz zaman fark ederiz ki, hiç kimse kalbinden hikmet pınarları coşmadan kendini Allah Teâlâ'ya ibadete adayamaz (Renard, 1998: 135). Hikmet anlayışı bağlamında hiçbir insan çevreden; çevre de, insandan bağımsız değildir. Bunun akli sonucu, çevrenin zarar görmesiyle insanın da zarar göreceği gerçeğidir. İnsanın çevreyi zararlı unsurlardan arındırması, sonuçta insana zarar veren çevre sorunlarına karşı duyarsız kalmaktan kaçınması doğrudan doğruya 'iman' olgusuyla ilişkilendirilmektedir (Aktaş, 2014: 14).

2.9. Muhâsebe Kavramı Açısından Çevre Bilinci

Muhâsebe; nefsi 'hesaba çekme' ve 'sorgulama' yoluyla etkisiz hale getirmektir. Tasavvufta esas olan, insanda ruhun özelliklerini hâkim kılmak ve böylece Allah'a ulaşmaktır. Bunun yolu da, nefsin isteklerine karşı çıkarak nefsin hoşuna giden şeyleri, ona hâkim olabilmek için terk etmekten geçer (Gâzâlî, 1987: 88).

Bu istekler, insanın daha çok eğitimiyle gelen gelişmişlik seviyesine göre artmaktadır. Sınırsız istekleriyle insanı sıkıştıran ve zor durumda bırakan olumsuz duygu, düşünce ve isteklerin kaynağı olan nefsi, hesaba çekerek sorgulama sistemine, ‘muhâsebe’ denilmektedir (Sayın, 2014: 62).

Muhâsebe anlayışı içerisinde kendini sorgulayabilen insan, çevreye emanet bilinci çerçevesinde yaklaşır. Zira İslâm’da çevre ahlâkı ile ilgili çalışmalarda en çok öne çıkarılan kavram, emanet kavramıdır. İnsan, akıl nimetine sahip olduğu için kâinattaki her şey ona emanet edilmiştir. Çevre bilincini kazandırmaya çalışan bir teolojik yaklaşım, insan-doğa ilişkisinde üstünlükten çok ahlâkî sorumluluk vurgusunu öne çıkarmak durumundadır (Evkuran, 2008: 45).

İnsan, nefisini kontrol etmedikçe onu tanıyamaz. İnsanın, nefisini tanıması için, onu hesaba çekmesi ve ona itiraz etmesi gerekir (Muhasibî, 1970: 351). Bunun için insan, bedeniyle dünyada, kalbiyle ahirette olmalıdır. Mevki hırsı ve dünyevî mutluluk peşinde olanlar, nefislerine yenilmiştir (Mevlânâ, 2003: 301).

Nefis hırsları ve arzularıyla, önce akli ve vicdanı; sonra da kalbi güçsüz bırakmıştır. Böylece nefis, insan ruhunu manevî manada aciz bırakmıştır. İnsan, nefisini sorgulayarak kontrol ederse, eş zamanlı olarak onu hesaba çekmiş olur (Sayın, 2015: 183).

Kendisini muhasebe anlayışı vasıtasıyla hesaba çeken insan, çevreye emanet bilinciyle yaklaşır. Bu bağlamda emanet kavramı, sorumluluk bilinciyle yakından ilişkilidir. Yeryüzünde halife olarak belli bir güç ve iktidar alanı verilen insan, emanet bilinciyle birlikte çevrenin kendi kontrolü ötesindeki gücünü kabullenmeyi ve eylemlerini sorumluluk dairesinde şekillendirmeyi kabul etmektedir.

Sorumluluk, insanın doğadan yararlanma hakkına sahip olduğu kadar onu koruması gerektiğini de fark etmesidir (Evkuran, 2008: 48). Bu da, ahlâkî olana çağrıdır. Çünkü çevreyle ilişkideki yorum ve anlamı üreten çevre değil, insandır. Bu ilişkiyi anlamlandırma ve eylemlerini buna göre şekillendirme iradesine sahip halife olarak insan, ahlâkî olanı yerine getirmekle yükümlüdür.

Çevre bilincini geliştirirken insan, kendi nefisini hesaba çekme ve onu sorgulama yeteneğine sahip olduğu için onda vicdan denilen ahlâkî cevher gelişir. Bu noktada insanda iyiliği-kötülüğü yanılmadan değerlendirme gücü veren, bireyi idare ve kontrol eden vicdan, sonradan eğitimle kazanılmış ahlâkî bir cevherdir (Çam, 1996: 10).

2.10. İstikâmet Kavramı Açısından Çevre Bilinci

İstikâmet; inançta, ibadette ve bütün yapılan işlerde, aşırılığa kaçmamak ve orta yolu tutmaktır (Ankaravî, 1996: 254). İstikâmet anlayışıyla çevre bilincini geliştiren insan, çevreye karşı tutumunda dengeli ve ölçülü bir tavır sergiler.

Bu noktada insanın içinde yaşadığı çevre ve onunla ilişkisi, onun mutlu veya mutsuz olmasını etkileyecektir. Bu nedenle insanlar olarak mutlu ve huzurlu bir ortamda yaşamının yolu, her konuda olduğu gibi çevre konusunda da Allah’ın koyduğu ölçüyü ve dengeyi korumaktan geçmektedir (İpek, 2014: 228).

Evrende gördüğümüz tüm canlı ve cansız varlıklar, belirli bir düzen ve intizam içerisinde yaratılmıştır. Bunun yanında, yaratılanlar arasında fonksiyonsuz ve işlevsiz hiçbir varlık bulunmamaktadır. İslâm’ın yaklaşım tarzına baktığımızda çevre-merkezli ve insan-merkezli tavırlara karşı bizi orta yolu tercih eden ümmet noktasında tutmaktadır (Özdemir, 2016: 134). Orta yolu tercih eden ümmet olma bilinci, istikâmet anlayışıyla şekillenen çevre bilincinin sonucudur.

İstikâmet, özünde duygusal ve zihinsel dengenin olduğu dürüstlük, doğruluk ve istikrarlı tutumdur (Ankaravî, 1996: 266). İstikâmet anlayışıyla şekillenen çevre bilinci sayesinde insan, doğal çevrenin Allah Teâlâ'nın en güzel emaneti olduğunu fark eder. İnsan, kendisine emanet edilen çevreyi korumakla görevlidir.

İstikâmet isteği, kişinin ahlakî yapısının aşırı iki uçundan kaçınmak üzere tedbir almayı dilemesi anlamını taşır (Esed, 1997: 3). İstikâmet anlayışıyla ölçüyü ve doğal dengeyi yakalayan insan, çevre bilincinin ve çevre etiğinin ilkelerini fark eder. Zira İslâm'ın temel hedeflerinden biri, çevre bilinci ve ahlakî duyarlılıkları yüksek fertler yetiştirmektir. İslâm, sadece inanç ve ibadet konularında fertlere birtakım görevler yükleyip de hayatın diğer alanlarını göz ardı etmez (Aybey, 2016: 214).

SONUÇ

Tasavvufa göre, çevreyi oluşturan her varlık, Allah'ın isim ve sıfatlarının birer aynası olarak kabul edildiği için çevre bilinci önemlidir. Çevreyi oluşturan bütün varlıklar da, Allah'ın isim ve sıfatlarını yansıması açısından çok değerlidir. Tasavvuf düşüncesinde insan, çevresindeki unsurlarla alış veriş içerisinde olmakla birlikte, aynı zamanda onlardan birer parça da barındırmaktadır.

Tasavvufî kavramlar ile tasavvuf kültüründe çevre bilinci arasında önemli bir bağ bulunur. Mesela vecd anlayışıyla çevre bilinci arasında bir ilişkinin varlığından söz edilir. Hakiki vecd; aşk, hayranlık ve özlem duyguları içerisinde insanı kendinden geçiren bir hal olarak Allah'ın sanatını ibretle seyretmek olduğu için çevre bilinciyle vecd kavramı arasında çok güçlü bir anlamsal ilişki vardır.

Ubûdiyyet kavramı, tasavvufta kulluk ve ibadet bilincinin kapsamını belirlemektedir. Konumuz bağlamında çevre bilinci, bir ibadet bilincidir. Günümüz modern toplumunun çevreyle ilişkilerini düzenleyen en önemli kavram, zühd ve uzlet kavramıdır. Zühd ve uzlet anlayışı, insanın dünyevi hırs ve arzularını sınırlar. Bu anlayış vasıtasıyla insan, dünyaya ait hırslarını en aza indirir.

Sorumluluk bilinci ve vicdanlılığın anlamlarını içerisinde barındıran takvâ anlayışı sayesinde insanlar, çevre bilincini geliştirir ve kendilerini çevreye karşı daha sorumlu hissederler. Fakr anlayışına göre yeryüzü Allah'ın tasarrufu altında olduğu için insan, çevreye karşı duyarlı davranır ve onun kendisine emanet edildiğini bilir.

Müşâhede halinde insan, kâinatta ilahi isim-sıfatların tecellilerini fark ederek çevreye karşı daha bilinçlidir. Hikmet kavramı bağlamında çevre bilincini geliştiren insan ise, kâinattaki bütün varlıkların belli bir amaç dâhilinde yaratıldığını anlar. Muhâsebe anlayışı içerisinde kendini sorgulayabilen insan, çevreye emanet bilinci anlayışıyla yaklaşır. İstikâmet anlayışıyla ölçüyü ve doğal dengeyi yakalayan insan, çevre etiğinin ilkelerini fark eder.

KAYNAKÇA

Ankaravî, İ. (1869). *Minhâcü 'l-Fukârâ*, İstanbul: Rıza Efendi Matbaası.

Aktaş, H. (2014). İslam'da Çevre Bilinci ve Eğitimi, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/8, Summer 2014, Ankara-Turkey, p. 153-170, ISSN: 1308-2140.

Akyüz, H. (2014). Çevre Dostu Bir Elçi: Hz. Muhammed, *Gaziantep Üniversitesi Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Basımevi, ss. 35-62.

- Akyüz, V. (1995). *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık, c. 1-3.
- Ankaravî, İ. (1996). *Minhâcü'l-Fukara*, (haz. Saadettin Ekici), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Aybey, S. (2016). İslâm'ın Penceresinden Çevre Etiği ve Mutluluk İlişkisi, *ISEM 2016, 3. International Symposium on Environment and Morality*, Alanya-Turkey, ss. 214-220.
- Aydın, H. (2009). *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayrakdar, M. (1987). *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bozyiğit, A. (2012). İslâm Ahlak Öğretisinde Çevre Bilinci, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, ss. 9-23.
- Çam, Ö. (1996). Ahlâk Eğitimi, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, sy. 3, 1996, ss. 66-77.
- Cebecioglu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Cevziyye, İ.K. (1979). *Medâricu's-Salikîn*, Beyrût: Darü'n-Nifâs.
- Demirci, M. (2005). *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar*, İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Dihlevî, Ş. V. (1985). *Hucetullâhi'l-Baliğa*, Kahire: Dârü't-Türâs, c. 1-2.
- Dönmezer, S. (1982). *Sosyoloji*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Ergül, N. (2015). Tasavvufta Çevre Algısı, *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science, JASSS2750*, Number: 34, Spring II 2015, p. 205-216.
- Erkan, R. (2002). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Esed, M. (1997). *Kur'ân Mesajı Meal Tefsir*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Evkuran, M. (2008). Çevre Bilincinin Teolojik Temelleri Üzerine, *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, c. II, ss. 35-48.
- Gazâlî, M. E. H. (1987). *El-Munkızu Mine'd-Dalâl Şerhi ve Tasavvufî İncelemeler*, (çev. Salih Uçan), İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Hökekleli, H. (1998). *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- (2010). *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Hucvirî, A. B. O. (2006). *Keşfü'l-Mahcûb*, (thk. Mahmûd Âbidî), Tahran: İntişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ.
- İpek, M. (2014). İslam Kültürü Açısından Çevre-İnsan İlişkisi Üzerine, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 14, Sayı 3, 2014, ss. 227-240.
- İzzeddin, M. (2012). İslâmî Ahlak ve Çevre, (çev. Ali Kürşat Turgut), *Kelam Araştırmaları*, 10:2 (2012), ss. 321-330.
- Jamil, M. A. (1999). A Study On Environmental Issues With Reference To The Qur'an And The Sunna, (trans. Lancen Haddad), *Publications Of The Islamic Educational, Scientific And Cultural Organization*, ISESCO, p. 63-77.

- Kâşânî, A. (1992). *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, (thk. Abdullâh Şâhin), Kahire: Dâru'l-Menâr.
- Kelâbâzî, E.B.M. (1980). *Et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye.
- Kılıç, C. (2014). *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kula, N. (2008). Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan ve Çevre İlişkileri, Çevre ve Din, *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, ss. 6-17.
- Kurtubî, E. A. M. (2006). *El-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- Kuşeyrî, A. (2003). *Er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, Beyrût: Dâru'l-Hayr.
- Meyerovitch, E. D. V. (2004). *Duanın Ruhunu*, (çev. Cemal Aydın), İstanbul: Şûle Yayınları.
- Muhâsibî, H. (1970). *Er-Riâye li Hukukillâh*, Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadîseti.
- Özdemir, S. (2014). Sûfî Geleneğimiz ve Çevre Bilinci, *Gaziantep Üniversitesi Çevre ve Ahlak Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Basımevi, ss. 381-389.
- Özdemir, F. (2016). Çevre-Merkezli ve İnsan-Merkezli Yaklaşımlar Ekseninde İslâm'ın Çevreye Bakışı, *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science, JASSS3213*, Number: 43, Spring I 2016, p. 133-148.
- Renard, J. (1998). *Windows on the House of Islam, Muslim Sources on Spirituality and Religious Life*, Los Angeles: University of California Press.
- Rûmî, M. C. (2003). *Mesnevî-i Mânevî*, (haz. A. Nicholson), Tahran: İntişârât-ı Hermes.
- Saruhan, M. S. (2013). *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Sayın, E. (2015). *Hafıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları Kalbine Hatırlat*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- (2014). *Tasavvuf Terapisi*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Tûsî, E. N. S. (2001). *mEl-Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyyeti.
- Uludağ, S. (1999). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yaran, C. S. (2013). *İslâm Ahlak Felsefesine Giriş*, İstanbul: Dem Yayınları.
- (2008). İslam Çevre Etiğinin Dört Kuramı ve Sekiz İlkesi: Hiyerarşik Bir Sınıflandırma Denemesi, *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, C. 2, ss. 121-135.
- Yılmaz, Ö. (2014). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2002). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yörük, D. (2015). *16-17. Yüzyıllarda Konya ve Çevresindeki Su Kaynaklarının Kullanımına Dair Gözlemler, Osmanlı Devletinde Nehirler ve Göller*, (haz. Şakir Batmaz-Özen Tok), Kayseri: Not Yayınları.

Yücer, H. M. Yılmaz. S. (2012). Şeriat ve Tasavvuf Bağlamında Din-Çevre İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Journal of History Culture and Art Research*, Vol. 1, No. 4, December, 2012, ss. 319-333.